

Het Duizendjarig Rijk

Door: D.T. Brinkman

Wanneer we de 7e bedeling, het "Duizendjarig Rijk" bestuderen bevinden we ons op het gebied van de "Eschatologie", de Bijbelse leer over de toekomst. Hierover bestaat veel verwarring en onduidelijkheid. Dit komt van één kant doordat er sprake is (geweest) van veel speculatie op dit gebied -waarbij sommigen zelfs data voor de terugkomst van de Here Jezus hebben bepaald- maar aan de andere kant hebben de kerken mensen vaak onwetend gehouden op dit punt. Dit moest dan ook bijna wel tot ontsparingen leiden. Door dit alles is het boek Openbaringen -het boek wat met name over de toekomst handelt- voor veel mensen een duister boek, dat ze maar liever gesloten houden.

In Openbaringen 22:10 lezen we het volgende:

"En hij zeide tot mij: verzegel de woorden van dit boek niet, want de tijd is nabij"

Dit in tegenstelling tot de woorden die tot Daniël werden gesproken, hij kreeg de opdracht het boek wél te verzegelen.

"Maar gij Daniël, houd de woorden verborgen, en verzegel het boek tot de eindtijd; velen zullen onderzoek doen en de kennis zal vermeederen"
[Daniël 12:4]

In de laatste eeuwen is door het werk van de "fundamentalistische school" de eschatologie weer breed in de belangstelling komen te staan en gelukkig, naar mijn mening, over het algemeen op een evenwichtige manier. Uiteraard zijn ook hier de nodige (negatieve) uitschieters geweest, met name in Amerika waar de zogenaamde "prophecy teachers" mensen ernstig in verwarring hebben gebracht met vergaande leerstellingen, berekeningen, expliciete uitspraken en voorspellingen e.d. die helemaal niets te maken hebben met de Bijbelse waarheid!

Wat is het Duizendjarig Rijk?

De "leer van het Duizendjarig Rijk" wordt ook wel eens enigszins neerbuigend "Chiliasme" genoemd naar het Griekse woord voor Duizend (Chilios). In Openbaringen 20 lezen we dat de satan duizend jaren gebonden zal zijn en dat Christus zal regeren op deze aarde. Degenen die dit letterlijk opvatten worden daarom "Chiliassten" genoemd.

Tegenstanders van de leer of opvatting dat het hier een letterlijk duizendjarig rijk betreft -zoals de Bijbel leert- stellen ondermeer dat het begrip "Duizendjarig Rijk" niet letterlijk in de Bijbel voorkomt. Het zijn vaak deze zelfde tegenstanders die wel geloven in de leer van de drie-eenheid, dat eveneens een begrip is wat we uit de Bijbel niet kennen. Daar komt bij, zoals uit bovenstaande citaat blijkt, dat de periode van duizend jaren maar liefst zes keer genoemd wordt in de Openbaringen! Een andere uitleg is dat deze periode "geestelijk" moet worden opgevat (later meer hierover). Wij gaan uit van de letterlijke interpretatie van de Schrift voorzover dit mogelijk is en laten eigen interpretatie zoveel mogelijk achterwege. Daarnaast steunt een letterlijke interpretatie ook op "oude papieren"; zoals we nog zullen zien was dit namelijk de interpretatie welke ook de vroege Christelijke kerk.

De bedeling van het Duizendjarig rijk wordt vooraf gegaan door een aantal gebeurtenissen: als eerste de wegname of wegrukking van de Gemeente (ook vaak de "Opname van de Gemeente" genoemd). Dat is beschreven in onder andere 1 Thessalonicenzen 4:13-17 en 1 Korinthe 15:50-52. (1)

Dit is het einde van de bedeling van de Genade, de periode waarin de Here Jezus met individuen handelt. Vanaf dat moment handelt de Here weer met de volken, zoals hij met Israël ook als volk handelde.

Na de "opname" volgt een periode van zeven jaren, waarvan de laatste drie en half worden aangeduid als de "Grote verdrukking" (vaak wordt de hele periode van zeven jaar zo aangeduid; dat is niet juist, de eerste drie en half jaar is een periode van (schijn)vrede voor, met name, Israël en daarna volgt dus drie en half jaar "Grote Verdrukking"). In deze zeven jaren -waarin de Gemeente bij de Heere Jezus is- zal de aarde door verschrikkelijke oordelen getroffen worden; het is het "loon" voor het ongelof. Tijdens deze periode zal een gedeelte van de Joden en een "ontelbare schare" uit de heidenen tot geloof komen, alsnog!

"En een van de oudsten antwoorde en zeide tot mij: Wie zijn dezen; die bekleed zijn met witte gewaden, en vanwaar zijn zij gekomen? En ik sprak tot Hem: Mijn heer, gij weet het. En hij zeide tot mij: Dezen zijn het, die komen uit de grote verdrukking, en zij hebben hun gewaden gewassen en die wit gemaakt in het bloed van het Lam" [Openbaring 7:13-14]

Hier zien we als eerste dat er mensen tot geloof komen tijdens de verdrukking. Tevens zien we hier letterlijk het begrip "Grote Verdrukking", daarmee een Bijbels begrip en gegeven. Na deze Grote Verdrukking keert de Here Jezus terug naar de aarde met zijn heiligen (de Gemeente) en de heilige engelen. Vergelijk Mattheüs 24:29-30, waarin de Here Jezus zélf uitlegt wat er zal gebeuren na die Grote Verdrukking.

1. Openbaring 20:1-3
Satan wordt gebonden voor duizend jaren zodat hij de volkeren niet meer zou verleiden.
2. Openbaring 20:4
De Here oordeelt de levende volken met als maatstaf de manier waarop ze zijn broeders (de Joden van Openbaringen 7) behandeld hebben. In Mattheüs 25:31-46 wordt dit zeer duidelijk. Let goed op: het gaat hier duidelijk over het oordeel over de volken, en niet over personen. Ten onrechte wordt dit gedeelte vaak toegepast op gelovigen, als zouden ze ge- of veroordeeld worden bij deze wederkomst van de Here Jezus. Dit is echter niet juist; de gelovige is reeds geoordeeld in Christus Jezus (en door Zijn bloed gewassen en daarom "onschuldig" geacht) en, zoals we eerder zagen, zijn de gelovigen op dat moment al zeven jaren bij de Here! Daarnaast zien wij dat degenen die in de Grote Verdrukking tot geloof zijn gekomen opstaan uit de dood, eveneens niet geoordeeld worden, en heersen als Koningen met Christus, duizend jaren lang.
3. Openbaring 20:5, 6
"De overige doden werden niet weder levend" - met andere woorden: die wachtten in hun graf totdat de duizend jaren om zijn. Het Duizendjarig Rijk is daarmee voor (a) de gelovigen uit de bedeling van de Genade (b) de volken die Israël en/of de Joden goed behandeld hebben en (c) de mensen die in de Grote Verdrukking vanwege hun geloof het leven hebben gelaten. De laatste groep staat op uit de dood en dit wordt de eerste opstanding genoemd. Uiteraard gaat dit niet over de opstanding van de Here zelf, na Zijn kruisiging. Nogmaals wordt in vers 6 bevestigd dat zij zullen heersen als Koningen en Priesters.
4. Openbaring 20:7-10
Ná deze periode van duizend jaren volgt nog een laatste "slag": de satan zal worden losgelaten en uitgaan om de volken te verleiden ten strijde tegen God te trekken. Hoe hij dat zal doen is grond voor veel speculatie, maar wij houden het hier op dat hij op slimme wijze de volken zal opzetten tegen God, en zij zullen hier in meegaan. Ondanks het feit dat zij duizend jaren van vrede hebben gekend en de Here Jezus kennen! Veel mensen vragen zich af hoe dat nu kan. Let wel: deze volken hebben entree gekregen in het Duizendjarig Rijk vanwege hun houding ten opzichte van Israël. Zij hebben de Joden goed behandeld

(humanitair) en er is geen sprake van bekering of geloof! Vandaar ook dat satan ze kan verleiden. Hij zal worden vernietigd, samen met alle legers die optrekken. Het oordeel over de volken is hiermee afgerond.

5. Openbaringen 20:11-15

Nadat de satan vernietigd is, staan alle doden op. Dat zijn de mensen die gestorven zijn vóórdat het Duizendjarig Rijk begint en die niet behoren tot de Gemeente van Christus (die immers, doden en levenden, al bij Hem zijn) of degenen die tot de eerste opstanding (degenen die tijdens de grote verdrukking tot geloof kwamen) behoorden. Er staat dat er boeken werden geopend (meervoud) en nóg een boek: het boek des levens. Vervolgens lezen we dat

- De doden worden geoordeeld op basis van wat geschreven is in de boeken. Naar hun werken. Naar wat ze als persoon hebben gedaan in hun leven. Er wordt hier niet gekeken of ze gelovig zijn, maar naar wat ze hebben gedaan in hun leven, of dit goed of slecht was. In Daniël 7:9-14 komen we de boeken eveneens tegen, en het oordeel, dat door God wordt uitgesproken over deze mensen. Wat het gevolg van dit oordeel op basis van de boeken is, is niet met honderd procent zekerheid te zeggen. Sommigen (Walfoord e.a.) suggereren dat op basis hiervan de zwaarte van de straf, in de hel, voor de ongelovige wordt bepaald. Het is, zie verder, echter de vraag of dit zo is.
- Vervolgens staat er dat gekeken wordt of deze mensen in het Boek des Levens staan. En wanneer hij hierin niet staat, zal hij worden geworpen in de poel van vuur en (definitief) sterven. Ik geloof persoonlijk niet -zoals veel anderen- dat de ongelovigen die hierin worden geworpen voor eeuwig gemarteld zullen worden, er staat namelijk in het vers er vóór dat deze poel van vuur de tweede dood is. Het is daarmee het definitieve einde want ook het dodenrijk, waar ze tot dan verbleven, is er in geworpen (vergelijk ook startersles 2). De vlam waarin men wordt geworpen wordt door geen mens, levende ziel, overleefd. Alléén van de satan, het beest en de valse profeet staat letterlijk geschreven (Openbaringen 20:10) dat zij daar dag en nacht gepijnigd zullen worden. Wie staan er in dit Boek des Levens? Ik durf, op basis van Daniël 12:1-3, te stellen dat het hier Israëlieten betreft welke rechtvaardig zijn geweest en met het zicht en de hoop op de Messias gestorven zijn. Mogelijk betreft het hier tevens niet-Israëlieten die rechtvaardig hebben geleefd en gehandeld. Dit is in overeenstemming met wat in de Wet geschreven is, dat wie de Wet volgen zullen leven. Hiermee wil ik dus absoluut niet de zijde kiezen van hen die zeggen dat uiteindelijk niemand verloren gaat en ook niet bewust een tussenpositie kiezen. Het gaat er om dat wij het Woord ons laten leiden. En de Bijbel maakt naar mijn mening duidelijk dat het mogelijk is dat mensen in het Boek des Levens zijn geschreven zonder dat zij Christen waren - laten we wel zijn, op basis waarvan werden anders de Israëlieten behouden die stierven vóórdat de Messias kwam? Op basis waarvan werden Adam, Noach, Abraham en alle andere aartsvaders behouden? Het was hun geloof in God! Vergelijk Hebreeën 11. Op basis van hun werken zullen zij loon ontvangen in de Hemel.

Na dit Duizendjarig Rijk volgt de creatie of komst van de Nieuwe Hemel en de Nieuwe Aarde. Openbaringen 21. Jesaja 65:17. Er zal -naar mijn persoonlijke mening- een Nieuwe Hemel en Aarde nodig zijn omdat de aarde waarschijnlijk een grote, rokende, puinhoop zal zijn. Al was het alleen al omdat de Here vuur van de hemel zendt om de (enorme) legers die optrekken te verwoestten. Dit doet denken aan een nagenoeg wereldwijde fall-out situatie. Er zal geen normaal leven meer mogelijk zijn op de oude aarde. Daarmee zijn we terug in de situatie van Genesis, de **her**-schepping. Zie hiervoor Basisles 2.1.1.1

Het leven in het Duizendjarig Rijk

Zoals we eerder konden lezen ontstond er weerstand tegen de letterlijke interpretatie -in de vroege kerk- doordat men het Duizendjarig Rijk als een soort van luilekkerland afschilderde.

In de lijn van het Oude Testament en van de joodse traditie mogen we ook zeggen dat het vreedelijk kenmerken heeft van een herstel van de situatie in de hof van Eden (zie bv. Jes.11:6-9). De verrezen gelovigen zullen delen in het regeren van God en Christus over de schepping, waarvoor de mens oorspronkelijk geschapen werd (Gen.1:26,28). De kerkvaders uit de tweede eeuw namen de verwachting van een periode van grote vruchtbaarheid ook over uit de joodse traditie (zie boven). Tegelijk moeten we zeggen dat ook de eeuwige toestand beschreven wordt in termen van het paradijs (Openb.22:1-5). (Uit: De StudieBijbel)

Het "heersen" als Koningen en Priesters is volgens deze uitlegging dan niet het heersen over mensen, zoals vaak wordt gesuggereerd, maar op een gezonde wijze heersen over de schepping; het planten- en dierenrijk, en de omgang met God op een ongekende wijze. Zoals Adam en Eva dit kenden in het Paradijs. Wel moet opgemerkt worden dat de aarde dan in een andere toestand is. Na de zeven jaren van Grote Verdrukking, oorlogen, verwoesting e.d. zal er van onze high-tech maatschappij waarschijnlijk weinig meer over zijn. Aangezien een groot deel van de mensheid gestorven zal zijn zal de "vrucht van de aardbodem" voldoende zijn om de mensen te voeden. Daarbij leert de Bijbel dat de Here de natuur herstelt, en dit zou kunnen betekenen dat er nergens meer hongersnood zal zijn omdat de aarde genoeg opbrengt om van te leven. Het is dus zeker géén luilekkerland, maar wel een situatie waarin iedereen in zijn levensbehoeften zal kunnen voorzien en tevens lichamelijk en geestelijk gezond zal zijn. De mensen in het Duizendjarig Rijk zullen vrede kennen en de Here Jezus zal als Rechtvaardige rechter heersen in deze periode. Er staan ook verplichtingen tegenover.

Israël is hersteld in deze periode en de zetel van het bestuur over de wereld, door de Here Jezus, is in Jeruzalem. Jesaja 2:1-5. Hij zal als Richter (= rechter) optreden en recht spreken tussen de volken. Dit duidt tevens er op dat de volken nog steeds een eigen bestuur e.d. kennen, maar dat deze leiders van de volken bij de Here zich moeten verantwoorden en door Hem tot verantwoording worden geroepen. In Jesaja 11 lezen we meer in detail over het bestuur van de Here Jezus en de toestand van de natuur in deze periode:

- Hij zal de aarde richten in gerechtigheid (dus eerlijk en rechtvaardig);
- De goddeloze zal Hij doden. Dit duidt er op dat wanneer men een ernstige overtreding begaat, men kan en zal sterven.
- Er zal harmonie zijn tussen mens en natuur en de dierenwereld zal eveneens in harmonie zijn - vgl. Jesaja 11:6-8;
- In Jeruzalem (Israël) zal het vrede zijn; men zal er geen kwaad doen. De aarde zal vol zijn van kennis van God.

Zie verder ook Jeremia 23:5-8.

Historische opvattingen

Nu we weten wat het Duizendjarig Rijk is, het ontstaan, het leven ten tijde van- en het einde er van kennen zoals de Bijbel dat beschrijft is het vervolgens nog interessant om te kijken naar de diverse (historische) opvattingen.

*Het chiliasme is **de oudste vorm van christelijke toekomstverwachting**. [...] Het boek Openbaring in de tweede eeuw algemeen werd aanvaard als onderdeel van het Woord van God. De kerkvaders uit deze periode die zich uitspraken over*

*het boek Openbaring waren chiliasten (Papias, Justinus, Ireneüs). Excessen met betrekking tot de verwachting van het duizendjarig rijk waren een belangrijke oorzaak van de toenemende weerstand tegen het boek Openbaring als geheel. De bezwaren kwamen onder andere voort uit het feit dat veel uitleggers de sobere beschrijving van het duizendjarig rijk in Openbaring 20 aanvulden tot beschrijvingen van een soort luilekkerland. Dat stuitte op onbegrip bij kerkvaders **die onder invloed stonden van de Griekse neiging tot het vergeestelijken van geloofszaken**. Het verzet nam toe nadat het Romeinse Rijk in de vierde eeuw n.Chr. was veranderd van christenvervolger in een 'christelijk rijk' onder leiding van een christelijke vorst: toen leek het vrederijk immers op aarde gekomen te zijn.*

*Deze gang van zaken maakt zonder meer duidelijk dat in de Vroege Kerk **Openbaring en het chiliasme onlosmakelijk met elkaar verbonden waren**. Ook de meest invloedrijke van alle kerkvaders, Augustinus, ging aanvankelijk uit van een 'wereldsabbat' van duizend jaar aan het eind der tijden. Onder invloed van het commentaar op Openbaring van Tyconius stelde hij echter later in zijn bekende werk 'De stad Gods' het duizendjarig rijk gelijk aan de periode van de Kerk. [uit: de StudieBijbel]*

Met Augustinus' begon de vergeestelijking van (ondermeer) het Duizendjarig Rijk. Het is daarom meer dan jammer dat de Reformatie niet daadwerkelijk een Reformatie was waarbij teruggedaan werd naar de vroege Christelijke kerk, maar naar de vroege Roomse Theologie! Hierdoor bleef de vergeestelijking van belangrijke Bijbelgedeelten in stand.

*Augustinus zag het vrederijk dan ook niet gerealiseerd in de overheid, maar in de Kerk. Door het grote gezag van Augustinus in de Middeleeuwen en nog ver daarna werd het chiliasme vrijwel geheel verdrongen. De Reformatie bracht in dit opzicht niet direct een verandering. Desondanks kwam de verwachting van een concreet duizendjarig koninkrijk van Christus vanaf de zeventiende eeuw weer in de belangstelling, zowel bij de Piëtisten in Duitsland (Ph.J. Spener 1635-1705, J.A. Bengel 1687-1752) als in Angelsaksische landen (bv. John Wesley 1703-1791). Deze mensen lazen de bijbel - in navolging van Nederlandse theologen als J. Coccejus (1603-1669) en C. Vitringa sr. (1659-1722) - als een verslag van opeenvolgende verbonden van God met de mens (de zgn. foederaal-theologie). In de zeventiende eeuw ontwikkelde zich zodoende een theologie van het Koninkrijk met hoop op een opwekking onder de volkeren en ontstond er (voor het eerst) bereidheid tot een dialoog met de joden. De verwachting van een nieuwe wereld die zou aanvangen met de komst van het Koninkrijk van Christus inspireerde vele christenen, waaronder bijvoorbeeld J.A. Comenius, een geleerde die een wereldwijde bekendheid genoot in zijn dagen. De heilshistorische interpretatie van de Schrift uit de vroege zeventiende eeuw ontwikkelde zich in Engeland en de Verenigde Staten onder meer tot het dispensationalisme van mensen als J.N. Darby (1800-1882), D.L. Moody (1837-1899) en C.I. Scofield (1843-1921), die grote invloed uitoefenden op het evangelisch christendom van de twintigste eeuw. **Door hen kwam het onderwerp weer op de agenda van de huidige theologie**. [uit: de StudieBijbel]*

Hiermee hebben we de hoofdstromingen in de westerse opvattingen gezien. Dr. John F. Walvoort onderkent in zijn boek "The Revelation of Jesus Christ" vier verschillende visies:

1. De letterlijke- of pre-millianistische visie.
Deze visie was, zoals we zagen, vooral de algemene visie in de vroege Christelijke gemeente of kerk en werd verkondigd door ondermeer Papias, Justinus de Martelaar, Ireneüs en Tertullianus. Zij hielden er een letterlijke visie op na en geloofden tevens dat na het duizendjarige rijk de 2^e opstanding plaats zou vinden

en het laatste oordeel. Opgemerkt kan worden dat Papias een leerling was uit de school van / van een van de leerlingen van Johannes en hij deze informatie dus "van dicht bij de bron" had;

2. De a-millianistische visie.
De eerste opstanding (der doden) is volgens deze visie geestelijk, dat wil zeggen de wedergeboorte zou hier mee worden bedoeld, en begon met de eerste komst van Christus - een visie populair gemaakt door Augustinus. Deze opvattingen van Augustinus zijn nog steeds zeer populair. Vandaar ook dat Augustinus van mening was dat het Duizendjarig Rijk niet letterlijk opgevat moest worden, aangezien hij niet geloofde in een letterlijke opstanding. Augustinus was hiermee een duidelijke exponent van de door de **Griekse wijsgereen beïnvloede Christenen**. Deze opvattingen leidden er tevens toe dat bijvoorbeeld de 144.000 uit Openbaringen ook vergeestelijkt worden etc, etc. Zie ook de bespreking van de **1^e Korinthe Brief**.)
3. De visie van Grotius en Hammond dat de opstanding refereerde aan het moment dat de Kerk de staatsgodsdienst werd - onder Keizer Constantijn. Deze keizer maakte het Christendom de staatsgodsdienst en verbood de heidense riten. Hij maakte een einde aan de christenvervolgingen. Opgemerkt moet worden dat de variant van het Christendom welke Constantijn invoerde sterk beïnvloed was door of vermengd met heidense riten en gebruiken.
4. De post-millianistische visie.
Deze ziet de opstanding als een opstanding van principes, leerstellige opvattingen (doctrines), geestelijke opstanding enz. gedeeltelijk (ver)geestelijkt, en gedeeltelijk aan of in de kerk vervuld en gedeeltelijk aan het Joodse volk als natie vervuld. Met andere woorden: het Duizendjarig Rijk is reeds aanwezig en/of gepasseerd.

Alleen de 1^e opvatting is een opvatting welke letterlijk terug te vinden is in de Bijbel. De andere opvattingen steunen op een interpretatie of opvatting, een theologische visie, welke gesteund wordt door Bijbelverzen zodanig uit te leggen of in te passen dat het de betreffende visie aannemelijk maakt. Daarbij moeten overigens grote delen van de schrift (opzettelijk) buiten beschouwing blijven of eveneens worden vergeestelijkt. Kenmerk van alle andere visies is dat ze de aanvang van het Duizendjarig Rijk in het verleden plaatsen en niet in de toekomst.

Opvallend in dit verband is dat de bekende Nederlandse theoloog **Abraham Kuyper**, een volgeling van de opvattingen van Augustinus, het volgende in dit opzicht moet toegeven:

["In elk ander geschrift zou de constructie van de eerste tien verzen van hoofdstuk 20 een letterlijke interpretatie vereisen, maar in Openbaringen wordt het begrip duizend nooit letterlijk genomen en dus hier ook niet..."](#)

[The Revelation of St. John, A. Kuyper, Engelse editie]

Wat Kuyper hier echter over het hoofd lijkt te zien is dat het begrip of getal duizend verder nergens in de openbaringen voorkomt!

Hoe is het mogelijk dat deze theoloog dit zo stellig schrijft, terwijl de feiten zo duidelijk zijn? Naar mijn mening speelt hier voornamelijk dat hij óf door zijn theologische opvattingen verblind is óf hier klakkeloos de opvattingen van Augustinus heeft overgenomen dan wel, in het ergste geval, moedwillig de lezer wil misleiden. Hier zien wij ook het gevaar van het klakkeloos nalopen van onze theologen, zij kunnen en hebben het soms ernstig mis!

Gezien de Bijbels verantwoorde methode van exegese, gezien de duidelijke Schriftuurlijke lijn en gezien het feit dat de vroege kerkleiders allen wijzen naar een letterlijke interpretatie geloof ik dat het zeer wel verantwoord is te geloven in een

letterlijke opname van de Gemeente van Christus, daaropvolgend een periode van Grote Verdrukking, zoals ook de Here Jezus dit zelf verkondigde in Mattheüs 24, en een daaraanvolgend Duizendjarig Vrederijk waarin Christus zal heersen over deze wereld. Het gaat mijns inziens niet aan zulke profetische woorden dusdanig te vergeestelijken dat wij als gelovigen alle hoop zouden verliezen!

Noten:

1. Overigens is over het moment van deze "opname" nog wel enige discussie (mogelijk), aangezien het hier naar mijn mening een stuk interpretatie betreft van de uitleggers als Scofield c.s. Anderen menen dat de opname van de Gemeente midden in de zeven jaren is, en weer anderen menen dat de opname is op het moment van de 7^e bazuin, wanneer het laatste "wee" is.

Bronnen:

- Schematische bijbellessen, CI Scofield
- Wat gelooft de Christen, RH Matzken
- The Revelation of Jesus Christ, JF Walvoord
- De Studiebijbel / online commentaren
- De Bedelingen, schematische weergave, A. Klein Haneveveld
- Diverse elektronische commentaren.